

שירים ופיוטים מגנזי רבי משה חיים לוצאטו

[בכתב-יד גינצבורג 745]

יוצאים לאור בצירוף הקדמות וביאורים בידי

ישעיה תשבי

אמר העורך :

יצירותיו הפיוטיות הידועות של רמח"ל בשירים ובתפילות מכונסות ב"ספר השירים" (ירושלים תש"ה), שהוכן ונערך על-ידי שמעון גינצבורג והוא ל'דפוס על-ידי בנימין קלאר בהשלמות ובצירוף מבוא כללי. ש. גינצבורג הציג בסוף הספר (עמ' ריט—רכא) "רשימת שירי רמח"ל החסרים", על פי ציוני יוסף אלמנצי, והסמיך לרשימה קריאה נרגשת ל"כל חובבי רמח"ל ומוקירי שירתו" כי כל אלה שיש בהישג ידם שיר של רמח"ל שאינו נמצא בספר "יואלו לטרוח למען כבוד רמח"ל ולמען כבוד ספרותנו, ולהמציא לידי מוסד ביאליק... העתקה מן הטופס אשר בידם, ושמש ייזכר לטובה. על כל פנים יואילו להודיענו על דבר עצם מציאות השירים האלה, ולא יאבד דבר מדברי רמח"ל לנצח מאוצר שירת ישראל".

במהלך חקירתו לגילוי כתבים גנוזים של רמח"ל מצא ישעיה תשבי אוצר בלום של שירים ופיוטים ותפילות וסוגים אחרים של כתבים ליטורגיים בכ"י גינצבורג 745 (תצלום מכון בן-צבי). הקובץ שבכתב-יד זה אינו נושא שם המחבר, ושמו של רמח"ל אינו נזכר בו כלל, אבל בבדיקת הכתבים נוכח תשבי לדעת ללא ספק שרובם ככולם הם יצירות רמח"ל, ואף פריטים אחדים שאינם משלו הועתקו בידי או הוכנסו לקובץ לפי הוראתו. השירים והתפילות שבקובץ אינם רק בגדר תוספת כמותית למכלול יצירתו הפיוטית של רמח"ל, אלא ברובם הגדול הם בעלי ייחוד איכותי. אין כדוגמתם בשאר כתביו השירים והליטורגיים שהיו ידועים עד עתה, שכן טבועים הם בחותם מובהק של רוח הקבלה והמשיחיות ורוויים יסודות אישיים וחברתיים עזים. לפיכך פירסומן ובירורן של יצירות פיוטיות אלו עשויים להפיץ אור חדש על דמותו של רמח"ל כמשורר וכפייטן, ויש בהם סיוע רב לפתרון של בעיות סבוכות בתולדות חייו ובפעולתו כמנהיגה של חבורה קבלית-משיחית בפאדובה.

בשנת 1961 הרצה תשבי במכון למדעי היהדות בירושלים את הרצאתו "גנזי תפילות ושירי קודש לרמח"ל", שהייתי בין שומעיה, ובה תיאר את קובץ גינצבורג בכללו ואת טיבם של השירים והתפילות העיקריים שבקובץ, ואף קרא כמה שירים, שהיה בהם כדי להמחיש את משמעותה של תרומה זו לשירת רמח"ל ולהערכה חדשה של שירה זו ויוצרה. באותה שנה פירסם תשבי מתוך הקובץ הגדון שני סוגים משיחיים בצירוף ביאורים בנספח למאמרו "התסיסה המשיחית בחוגו של רמח"ל" (בספר יובל ליצחק בער, ירושלים, תשכ"א, עמ' 396—397; חזר ונדפס: י. תשבי, נתיבי אמונה ומינות, רמת גן 1964, עמ' 202—203). בגוף המאמר בפרק ג' ("דמויות משיחיות בשירי רמח"ל") ניתן תיאור קצר של קובץ

גינצבורג, כולו, ושני הסונטים המשיחיים נתבררו על רקע היחסים בינם לבין שתי דמויות מרכזיות בצדו של רמח"ל בהנהגת החבורה בפאדובה, ר' משה דוד וואלי ור' יקותיאל מווילנה. שם הודיע המחבר ("נתיבי אמונה ומינות" עמ' 326, הערה 81): "אני מקווה שאזכה לפרסם בקרוב את כל היצירות החשובות שבקובץ ואברר את שייכותן לרמח"ל, משמעותן וחיבותן".

מאז שמעתי את הרצאתו של תשבי הפציתי בו לא אחת להשלים ולפרסם את תוצאות חקירתו, וכמובן, על הכל, את השירים עצמם. ואולם מפאת התרחבותה והסתעפותה של חקירת כתבי רמח"ל ובני חבורתו, ובעטיין של מחלות ומניעות אחרות, נדחה ונתעכב פירסום הכתבים שבקובץ גינצבורג. בשנת 1976 שהה תשבי כחצי שנה באוקספורד כחבר-אורח במרכז לחקר מדעי-היהדות שבניהולו של ד"ר דוד פטרסון, ושם עסק בחקר יצירות רמח"ל שבקובץ גינצבורג והכין לפירסום ב"מולד" את השירים והפיוטים המקוריים שבו וכמה תפילות הקשורות בהם. לפי תוכניתו ביקש לפתוח פירסום זה במבוא מקיף, שנועד להכיל תיאור הכתבים שבקובץ, עם השוואה לחיבורים אחרים של רמח"ל בתחומים שונים של יצירתו הספרותית והעיונית, ובירור מפורט של היצירות המתפרסמות במאמר זה. אולם לאחר שובו לירושלים חלה, ועד כה לא היה ביכולתו להשלים את כתיבת המבוא, הנמצא בידו בטיוטה.

מטעם זה מתכונת חקר הטכסטים מצומצמת היא בפירסום ראשון זה של תשבי על פי כ"י גינצבורג 745, אבל השירים והפיוטים והתפילות וביאוריהם נתונים כאן במלואם, כפי שעלה במחשבה מלכתחילה: עשרה שירים ופיוטים, ובכללם שני הסונטים המשיחיים, שכבר נתפרסמו, כאמור, וכן ארבע תפילות. שלש התפילות הראשונות (אחת לליל שבועות, ושתיים לליל י"ז בשבט), קשורות במישרין בשני פיוטים המתפרסמים כאן. התפילה הרביעית, שהיא מהזור של תפילות ("תפילות וידוי של רמח"ל וחבורתו"), מצויה בקובץ כחטיבה בפני עצמה, אבל הן מפאת הנעימות האישיות והחבורתיות שבה והן מבחינת סגולותיה הספרותיות, היא קרובה למיטב השירים והפיוטים, וביחוד לשיר "קוה קוה לבי, קוה אוחילה", ומקומה בכפיפה אחת עמם. אף עיקרי דברים מחקריים, שנועדו להיכלל במבוא, מוגשים כאן בשש הקדמות קצרות.

המאמר נחלק לשני חלקים. החלק הראשון, השירים והפיוטים ובראשם חמש הקדמות, מתפרסם בחוברת זו של "מולד". החלק השני, התפילות ובראש "תפילות הוידוי" ההקדמה השייכת להן, יבוא בחוברת הבאה.

א. ב.

הקדמות לשירים

שהיה לפניו, כפי שכבר ציינתי כאן לגבי שני השירים והפיוט לליל שבועות.

פיוט ותפילה לליל שבועות

פיוט זה והתפילה השייכת אליו היו לעיני י. אלמנצי בכתב־יד אחר, ובמאמרו "תולדות ר' משה חיים לוצאטו מפאדובה" כתב עליהם ("כרם חמד", ג, תקצ"ח, עמ' 155, הערה 86): "תפלה ושירה על מתן תורה לחג השבועות, כ"י אצל אהבו [צ"ל אהבין] כמ"ר אברהם שלום. התפלה כתובה בלשון צחה ונקיה גם כי איזה דבר סוד יבא בה, והשירה כוללת י' שמיניות במשקל שירת גאולת מצרים אשר הבאתי בהערה הקודמת". בקובץ גינצבורג נמצא לפני הפיוט לשבועות "שיר לגמר הלימוד של פסח" (107א—110א), ואחרי הפיוט לשבועות בא "שיר לומר אחר הלימוד של הושענא רבא" (113א—114א). לפני התפילה לשבועות ואחריה נמצאות שש תפילות נוספות למועדים: "תפלה לומר בערב פסח בעת שריפת החמץ" (60א), "תפלה לומר קודם הסדר של פסח" (60ב—61א), "תפלה לליל פסח קודם הלילה מוד" (61א—64א), "תפלה לערב ר"ה בבית הקברות" (65א—68ב), "תפלה לעיה"כ בבית הקברות" (69א—71ב), "תפלה לליל הושענא רבא" (72א—72ב). התפילות והפיוטים ללימודים בליל פסח ובלייל הושענא רבא מודפסים ב"ספר השירים", מהדורת ש. גינצבורג וב. קלאר (ירושלים תש"ה), עמ' קעג—קפב, קצד—קצז. "פירוש על השיר לליל פסח על דרך הסוד" (שם, עמ' קפג—קצב) אינו נמצא בקובץ גינצבורג. בכתב־יד הארווארד 54 מועתקות ארבע תפילות למועדים שבקובץ גינצבורג בסדר זה: "תפלה לערב ר"ה בבית הקברות", "תפלה לעיה"כ בבית הקברות", "תפלה לומר בערב פסח בעת שריפת" (המלה "החמץ" הושמטה בטעות!), "תפלה לליל שבועות קודם הלימוד". בהרצאתי במכון למדעי היהדות בירושלים בשנת 1961 על הנושא: "גנוי תפילות ושירי קודש לרמח"ל" כבר ציינתי, ש"תפלה לערב ר"ה בבית הקברות" נמצאת "בצירוף הקדמה קבלית ופירוש על דרך הסוד" בכ"י ירושלים 5217 8° (לפנים: כ"י ווארשה, 413א—415א). כש־אפרסם תפילה זו אצרף אליה את הביאור הקבלי במהדורה מדעית.

שלושת השירים: "פתחי לי", "קוה קוה", פיוט לליל שבועות

השירים "פתחי לי אחותי" ו"קוה קוה לבי" מועתקים בשלימות בכ"י הארווארד 54, ומהפיוט הבא אחר־יהם (לליל שבועות) מועתקים שם ששת הבתים הראשונים. במחקרי על השירים והתפילות בגנוי רמח"ל שגיליתי, שאני מקווה לפרסמו בקרוב, אתאר במפורט את קובץ כתבי רמח"ל שבכ"י גינצבורג 745 ואת הקובץ שבכ"י הארווארד 54. הגני אסיר־תודה למר מרדכי גלצר, שהביא לידיעתך את קיומו של קובץ חשוב זה, ואף המציא לי העתק של רשימת החיבורים שבתוכו שערך בשביל ספריית הוטון של אוניברסיטת הארווארד. תודתי העמוקה נתונה להג־הלת הספרייה, שהואילה להמציא לי סרט־מיקרו של כתב־היד הזה לצורך חקירותי בכתבי רמח"ל. בכ"י הארווארד חלוקת הטורים אינה לפי המשקל, ובמקומות רבים ההעתק משובש. השיבושים וסימנים אחרים מורים בבירור, שבידי המעתיק היה קובץ גינצבורג והעתיק מתוכו. חילופי גירסאות שבקובץ הארווארד מובאים בהערות. במלים שבהן הקריאה מסופקת בקובץ גינצבורג מסיבות טכניות (טשטוש אותיות, חסר בשוליים בתצלום וכיו"ב), ושאינן ספק בנכונות הגירסאות שבקובץ הארווארד, הכנסתי אותן בפנים ללא ציון. כ"י הארווארד מובא בציון ה, וכ"י גינצבורג בציון ג.

מלבד שני השירים והפיוט הנזכרים הועתקו בקובץ הארווארד כתבים אחרים שבקובץ גינצבורג כדל־הלן: ארבע תפילות למועדים המפורטות להלן בהקדמה לפיוט ולתפילה לליל שבועות; תפילות מיסטיות ללא התחלתן, ובמהלך חקירתי נתברר לי, שהן כמחצית המחזור הראשון מבין שני מחזורי תפילות מיסטיות שבקובץ גינצבורג; "ייחוד היראה", שמצאתיו גם בקובץ אחר של כתבי רמח"ל שנתגלו לי (בכ"י קולומביה — ניו יורק X 893 K), ורשום בראשו: "זה סדר הייחוד בקצרה", ולאחריו בא חיבור ארוך וחשוב בשם "פי' הייחוד"; קל"ז פתחים מ"קל"ח פתחי חכמה", ללא הפירוש, בכותרת "מפת־חי החכמה"; עשרה פרקי משניות קבליות הכלולים בספר "חוקר ומקובל" שבדפוס בשם "כללות כל האילן". נוכחתי לדעת, שהמעתיק של קובץ האר־ווארד העתיק את כל הכתבים האלה מקובץ גינצבורג

בפתיחה לדרוש זה נאמר: "הנה כבר ידוע, שאין טוב לאדם ואין שמחה לו כשמחת התורה כשיזכה להיות בין חברים מקשיבים לקולו והוא יחדש חי-דושי תורה ויאמר בפניהם, וכ"ש] כשיהיה דבר בעתו לעשות על כל דבר התיקון הראוי לו, כמו שעושים אלו החברים הקדושים בלילה הזאת על סעודה של מצוה אשר לפנינו לתקן תיקונים לשם שמים... וגם לי אני הצעיר הגיעני חל-קי לתקן סוד היין המשמח". עדות אוטוביוגרפית מופלאה זו על טיבה של סעודת ליל י"ז בשבט בחבורת רמח"ל מוכיחה בעליל, שחגיגה זו הונהגה שנים אחדות לפני תצ"ב ונחוגה מדי שנה בשנה. בדיון על הרצאתי הנ"ל העיר פרופ' בצלאל (ססיל) רות ז"ל, כי י"ז בשבט הוא המועד של "פורים סרגוסה" שחגגו בקצת קהילות במזרח לזכרו של נס שהציל את יהודי סרגוסה. לא מצאתי קשר בין החגיגה בחבורת רמח"ל לבין "פורים סרגוסה", אבל בכל זאת יתכן שביקשו לתלות את חגם במועד ידוע. ואולי הגורם לקביעת מועד החגיגה היה מאורע חשוב בחיי רמח"ל או בתולדות החבורה שאינו ידוע לנו.

אני מפרסם את התפילה שבסוף הדרוש הנזכר. את שני הדרושים בשלימותם אפרסם במאמר על הנושא: "דרושי רמח"ל ור' משה דוד ואלי לסעודת ליל י"ז בשבט בחבורתם ודרושים קרובים מבית-מדרשם".

שני סונטים משיחיים

שני סונטים אלה שבכ"י גינצבורג 745 כבר פיר-סמתי קודם במאמרי "התסיסה המשיחית בחוגו של רמח"ל לאורם של כתובה ושירים משיחיים" ב"ספר-יובל ליצחק בער" (ירושלים תשכ"א), עמ' 396—397, ובהדפסה שנייה בספרי "נתיבי אמונה ומינות", עמ' 202—203, בכמה תוספות בביאורים. כאן מת-פרסמים הביאורים בנוסח האחרון המורחב. להבנת העניינים שבהם הריני מביא כאן כמה דברים שכתב-תי שם בפרק ג' ("ספר בער", עמ' 385—388; "נתיבי אמונה ומינות", עמ' 194—196):

"הסונט הראשון הוא ברכה ועידוד למשיח בן יוסף. הכינוי 'משיח' אינו נזכר, אבל ביטויים מוב-הקים כגון: 'הבן פורת יוסף, יקיר אפרים' ו'ירום הדר שורו', וכן תוכן השיר כולו, מעידים בבירור

פיוט ושתי תפילות לליל י"ז בשבט

פיוט זה למועד שאינו כלול בלוח מועדי ישראל והתפילה השייכת אליו נמצאים בקובץ גינצבורג אחרי הפיוטים והתפילות למועדי-קודש הידועים. מתוכם למדים אנו, שבי"ז בשבט ערכו חגיגה בחבור-רת רמח"ל, ובסעודת ליל החג אמרו תפילה ושרו שיר שהיברם רמח"ל לצורכי פולחן בחגיגה החבור-רתית. בשני כתבי-יד אחרים, בכ"י אוקספורד 2237 ובכ"י אוקספורד 2593, נמצא דרוש קבלי לסעודת ליל י"ז בשבט המסתיים בתפילה. בכ"י 2237, שרובו קובץ המכיל חיבורי ר' יקותיאל מוילנה, תלמידו הידוע של רמח"ל, וחיבורי רמח"ל עצמו, מובא הדרוש בכתובת ידו של ר' יקותיאל, ללא ציון כלשהו וללא הזכרת י"ז בשבט. אך בכ"י 2593, שהוא קובץ אנונימי של כתבים בלתי-ידועים, חוץ מחיבור אחד שצויין בקטלוג נויבאר כדיאלוג הקבלי המ-פורסם "חוקר ומקובל" של רמח"ל, רשום בראש הדרוש: "סעודת ליל ט"ב בשבט התצ"ג". (לפי תוצאות חקירותי קובץ זה הוא אוצר בלום של כתבי קבלה גנוזים לרמח"ל, ואני עומד לבררם ול-פרסמם בנפרד ובמקובץ). מתוכנו של הדרוש מת-ברר, כי סעודת החבורה נערכה כטקס פולחני מיסטי-משיחי, שתכליתו העיקרית הישירה הייתה קידוש הגשמיות בעילוי המאכלות והמשקאות שבסעודה ובתיקון גופיהם ואיבריהם של המסובים. שאלה קשה היא: מה פשר הדבר, שרמח"ל ובני חבורתו קבעו את חגם המיוחד ביום י"ז בשבט? לפי התאריך תצ"ג שבכ"י אוקספורד 2593 שיערתי בתחילה, ואף הבע-תי השערה זו בהרצאתי במכון למדעי היהדות בירוש-לים בשנת 1961, שחגיגה חבורתית זו הייתה חד-פעמית, מעין מסיבת פרידה לכבוד ר' יקותיאל מוילנה בצאתו מפאדובה לשוב לארצות פולין ולי-טא. (כבר קבעתי במקומות אחרים את סמיכות יצי-אתו של ר' יקותיאל מפאדובה לי"ז בשבט תצ"ג; עיין ספרי "נתיבי אמונה ומינות", עמ' 325 הערה 53, ומאמרי "דרכי הפצתם של כתבי קבלה לרמח"ל בפולין ובליטא", "קרית ספר", כרך מ"ה, תש"ל, עמ' 145, ושם הערה 92). אך השערה זו נתבדתה. בראשו של אחד הדרושים בכתבי ר' משה דוד ואלי (כ"י בריטיש מוזיאום 387, 184—185) מצאתי רשום: "בליל י"ז לחדש שבט [תצ"ב], ויין ישמח לבב אנוש".

האם באמת החניק או השתיק המשורר רמח"ל את שאיפותיו וחוויותיו המיסטיות והמשיחיות, שלא ספק היו ערכיו הנערצים והמקודשים ביותר שנים רבות? אוצר גנוז שנודמן לידי זכיתי לעמוד על טיבו מזים הנחה מתמיהה זו: נתגלה קובץ של שירי קודש ותפילות לרמח"ל, העשויים לשוות ליצירתו הפיוטית צביון חדש לגמרי. ביצירות אלו מאוחדים המשורר-האמן והמקובל-החזון, שחוקרים רבים ביי-קשו להפריד ביניהם".

שיר-חידה

שיר-חידה זה ערוך בהתאם לכללים שקבע רמח"ל בנוסח הראשון של "לשון למודים". אותו נוסח של חיבורו על תורת הספרות נכתב בשנת תפ"ד, בהיות המחבר בן שבע-עשרה, אבל היה גנוז בכתיב-יד, ורק בזמננו יצא לאור בדפוס. (עיין ס' לשון-למודים, מהד' א. מ. הברמן, ירושלים ותל-אביב תשי"א, ח"ב, למוד עשירי, "ענין החידה ומש-פטיה", עמ' 146—147). שני שירי-חידה במתכונת זו נתפרסמו בדפוס, וב. קלאר הצליח למצוא פתרון על-פי הוראות רמח"ל (עיין "ספר השירים", עמ' מד—מו, מט—נא, ס, סה—סז). אף בשיר שלפנינו נמצאת בראשו "צורת החידה", וסמוך לסופו משולב השם האיטלקי של נושא החידה בציון "לועז". אלו הם שני המפתחות הראשיים לפתרוננו של שיר-חידה לפי ההוראות ב"לשון למודים". חמש-עשרה שנים ויותר יגעתי ולא מצאתי את הפתרון הסמוי המבו-קש, ואף חברים שנועצתי בהם לא הצליחו לפענח את הצופן, אבל לפי כמה טורים ומוטיבים היה ברור לי שלפנינו שיר-קודש, ואפילו שיר בעל צביון קבלי-מיסטי. בקיץ שעבר, בשעת-רצון באווירתה הרגועה של אוקספורד, נצנץ בי רעיון שהוליכני אל המטרה המבוקשת. נקודת-המוצא שלי היתה הבנה נכונה של שני טורי "צורת החידה":

מי אתם לקדושים תבקשון

קפצו פיכם בל תחרישון

הכרתי מזמן, כי מפתח חשוב טמון בטור השני, שלפי פשוטו תוכנו הוא דבר והיפוכו. פתאום ראיתי שיש להחליף את סדר האותיות במלה "בל", וצריך לקרוא אותה: לב. בשינוי זה לפנינו נוסח פיוטי של משנה מפורסמת ב"ספר יצירה" (פ"א, ח): "עשר

שהכוונה למשיח הלוחם והנוקם. המשורר מביע שמחה על בוא עת הנקמה והגאולה ומכריז על בט-חונן, שמשיח בן יוסף ישלים בהצלחה את תפקידו בהכנעת האויבים וישב "בנוה שלום לעד בטוח". השיר רווי סמלים קבליים ומשיחיים, כגון הכינוי "צדיק" למשיח בן יוסף על שם מעמדו המיסטי כנגד ספירת יסוד, הכינויים "בית עקרת" ו"נחש" לכוחות הרע, ותיאור השפע האלוהי השופע על ראש המשיח. יסודו של השיר הוא בתחושה האפוקליפ-טית של קרבת הקץ ומלחמותיו, שתסתיימנה בנצ-חונן של המשיח.

הסוג השני מופנה לדן, היינו שריה, שר צבאו של המשיח [בן יוסף]. זהותו של דן עם שריה מוכחת מתיאור פעולותיו, מן הרמזים לפסוק "ויפול רוכבו אחור", וביחוד מהטור האחרון: "גבור על ראש צבא תונק סלה". כאן חלק מן המאורעות מתואר בלשון הוזה, ואפילו בלשון עבר, וטורי הבית השלישי מורים ללא ספק, ששריה חי וקיים וכבר התחיל לפעול בהצלחה".

בהמשך הבאתי ראיות לקביעתי שם בפרק ב' ("ספר בער", עמ' 384; "נתיבי אמונה ומינות", עמ' 193), ש"שריה משבט דן... שר הצבא המשיחי בתבורת רמח"ל היה ר' יקותיאל מוילנה". בראיתי הראשונות הסתמכתי על שני שירים בחתימת "יקו-תיאל ש"י מוילנא", המועתקים אחרי הסונטים המ-שיחיים בקובץ גינצבורג (203א—203ב). על שני שירי יקותיאל כתבתי: "השיר השני נכתב ללא ספק לחתונתו של רמח"ל. נושאו של השיר הראשון אינו מחזור, אבל לפי השמות הנזכרים נראה לי, שנתחבר כשיר-שבח לר' משה דוד ואלי [משיח בן דוד בחבר-רת רמח"ל, כפי שקבעתי שם בפ"ב]. בשני השירים נשמעות נעמות משיחיות, שהשם 'דן' משולב בהן". לאחר הבאת קטעים מן השיר לכבוד רמ"ד ואלי והענקת הבית האחרון מן השיר לחתונת רמח"ל כתבתי: "התוכן מעורפל בשני השירים... אבל אין ספק, שדן ויהודה ויוסף [הנזכרים בשירים] הם שריה ושני המשיחים, וכן 'דן מזנב' הוא שריה. בשני המ-קומות באה הזכרתו של דן במפתיע, וקשר הענינים מורה, ביחוד בשיר השני, שדן הוא כינוי למחבר, כלומר ששריה הוא יקותיאל". ועוד אמרתי שם: "בשירת רמח"ל כפי שהיתה ידועה עד עתה, לא ניתן ביטוי לאהבת השכינה ולחזיונות המשיחיים, שנפשו היתה אחוזה ודבוקה בהם בהתלהבות עצומה.

הקבלה. פתיחת הספר במשנה א היא: "בשלושים ושתים נתיבות פליאות חכמה...". ובהצגת "עשר ספירות בלי מה" כעשרה עומקים (פ"א, ה), העומק הראשון הוא "עומק ראשית".

שני שירי-החידה האחרים של רמת"ל מסוג זה, שנדפסו ב"ספר השירים", מצורפים לשירי-התונה, וזה היה יעד הכללי של שירי-החידה כאלה (עיין שם, עמ' מו). כנראה גם שירי-החידה זה נקרא והוצג לפתרון בחתונה ארצית, אבל הוא נועד בעיקר לשמחת חתן וכלה בחתונה הקדושה של הזוג האלוהי, הקדוש-ברוך-הוא והשכינה, בימות המשיח, כפי שנאמר בשני הטורים האחרונים: "קרית מועד נחזה — ציון צאת אסורים/חתן את כלתו — ישישו ישרים".

ספירות בלי מה, בלום פיד מלדבר ולבך מלרהר". (הפרק כולו נמצא בקובץ גינצ-בורג, א213—א214, ואני משער שהועתק לצורך שיר-מושו בשירי-החידה). פירושו של דבר, ש"צורת החידה" באה להורות: בבואכם לחקור במופלא שב-מערכת הספירות, הכוחות האלוהיים הנשגבים, עליכם לגשת אל קודש-הקדשים בחרדה — "קפצו פיהם לב' תחרישון". בסיועם של רמזים בטורי השיר הגעתי מכאן למסקנה, שנושא החידה הוא "ראשית", במובן של "ראשית חכמה", היינו ספירת חכמה ומעלות החכמה בכלל. ב"ספר יצירה" חכמה-ראשית עומדת בראש מערכת הספירות, ואין שם זכר לכתר המוצג מעליה באילן הספירות הרגיל בציוירי תורת

[האל מפליא]

הָאֵל מְפַלֵּיא כְבוֹד שְׁמֶךָ (א99)
אֲמַלֵּא לְשׁוֹנֵי תַעֲגִנִּי
הַשִּׁיבָה לִי שְׁשׁוֹן יִשְׁעֶךָ
וְרוּחַ נְדִיבָה תִּסְמְכֵנִי.

הֵן מְרַחֵק אֲמוֹנֶתְךָ
עֲצוֹת מְפַלֵּיא וְאֲמִיץ כֹּחַ
יֵשֶׁב רוּחוֹ עֲזוֹו קִדְשֶׁךָ
זֶה לְעֵינֶיךָ לְכַד מְנוּחַ
אוּ מַה יִּחְבֹּם וְלֹא רִיחֶךָ
אֲבִיוֹן נִדְרָה וְדַל יִשׁוּחַ
יָאֵר חֲשָׁפֵי שְׂבִיב אוֹרְךָ
יִכְף רֹאשֵׁי לֶךְ שְׁחוֹחַ
תִּשְׁבַּע נַפְשֵׁי תְהַלְוִתֶיךָ
אֲלֵקֵי קְעֻזָּךָ נְהַלֵּנִי
הָאֵל וְכוּ'

בסתור אם כקר עושיחי
 על גלמי צינר פתחתי
 נזראות אוךך נפלאתי
 אורח אל רוחך פתחתי
 בוצר תשכיל ותערים פתי
 שם שוקקה הלא שמחתי
 כן גיל צד נזרך מלאתי
 כלם על ספרך פתחתי
 ורע יבא וצעדך
 לצנני ראה נא, סלצני
 האל וכו'

אחד אפה ובלסך אין
 רם כבוד לך בהדרת קדש
 מי איש ירים להביט צין
 אל מספתר וזרךך קדש (100)
 טובים רודים לך מיין
 אשפיל ראשי ואביט קדש
 אוסיף הביט הדר קדשך
 שלח קדשך נא, קדשני
 האל וכו'

על כל בשר שפוך נא רוח
 מכה תרפא חבוש שברנו
 יגדל הדר ושם יניח
 אכיון חולל אנוש פשענו
 ינוס האל ויום יפוח
 חדות לך כל גגינותינו
 יחיד האל ורך משוח
 ברך ורצה מעט חילינו
 אגא שא כוס ישועותיך
 וכבוד קחה לי, תמשכני
 האל וכו'

אורות טל מבוזלח צחו
 במרום קדשך הלא יזהירו
 אל חוסי כך אשר ישמחו
 אך כך פנים לבד יאירו
 גאספו שם ושם יזרחו
 כל מסתר סוד אשר הסתירו (299)
 כל עמקי מחשבות עונך
 וגם לי פנה נא, שמחני
 האל וכו'

רוצה נבחר אשר קרבך
 שם יד רב לו ושם נוצח
 עם לך הקנה וכן אהבך
 רב אמון בו ורב בושח
 לשביחו שוב כמאז שבת
 עד אן יבקה [קמ]היפח
 מתי תרצה הודם סאבת
 כפא נכון כמו ירח
 שם ברך נשבעה פניך
 שלח נא מיגך, קהבני
 האל וכו'

הן אין עצה לעומתך
 ומזימה כל לך תשיבה
 תצלח תמשול בהדרתך
 על כל עוז משלך פרחיבה
 אבוא ברכר גבורותיך (100)
 כל לך לבי לבד אקשיבה
 הן ירך מיס לים שבטך
 ודה נא לבבי, תחמני
 האל וכו'

ראש על קל ראש מאד נשאת
 רקמה תקמה ולא נתפשה
 מני שפיל הלא תרביית (א 101)
 קבל מנתה, ושם לקשה
 מלכותך עוז ביום נגלית
 על שרפי הוד, פאר תקשה
 לסגולה לך פקר הורית
 תמדת זמר] ולך אורשה
 מעגל אור רב נתיבתך
 קבן גם אני לך, קרכני
 קאל וכו'.

קרן קרוך סגולתך
 תשוב תרצה ותשמח בנו
 יתמוך לקם גדיבותיך
 וצפוינים גל אשר נצפנו
 לבא נא איש קנאותיך
 עוז לקרית לו, שלומות לנו
 אהד בן לך ועם צדיך
 צדק קל לך פקר נאמנו
 אראה אשמח גדילתך
 זמן קא, קבר צת, קנני
 קאל וכו'

תו"שלב"ע

כבנה השיר ומשקלו: פתיחה בארבעה טורים בני תשע ועשר הברות לסירוגין, המשמשים גם פזמון חוזר. בגוף השיר תשעה בתים, מהם ששה בני עשרה טורים ושלושה בני שמונה טורים. בכל טור ארבע תנועות ויתד ושלוש תנועות, חוץ מהטור האחרון בכל בית שמשקלו הוא: יתד ותנועה, יתד ושתי תנועות, יתד ותנועה.

ביאורים והערות

מפליא — עושה פלא. השיבה לי וכו' — תהלים נא, 14. הן מרחוק וכו' — עפ"י ישעיה כה, 1: "אודה שמך כי עשית פלא עצות מרחוק אמונה אומן". אפשר להבין כאן כפשוטו של מקרא: האמונה בך, נאמנותך לקיים הבטחותיך, כבר נת-אמתה מומן רחוק. אך כנראה המשמעות העיקרית היא קבלית-סמלית: שכינתך, ספירת מלכות המ"כונה "אמונה", פועלת "מרחוק", מעולם האצ"ל-לות. השכינה היא מקור החכמה האנושית בכחינת "חכמה תחתונה" במערכת האלוהות, והיא גם המ"קור להשראת רוח-הקודש, ישב רוחו וכו' — רק רוח-הקודש השורה על המשורר מפיגה את עיי-פותו. או מה יחכם וכו' — רוח-הקודש מקנה חכמה לאביון המדוכא ולדל המושפל. לכאורה ברור ש"אביון" ו"דל" משמשים כאן שמות נרדפים, ושניהם מכונים למח"ל עצמו. אך לפי מאמר של ר' משה דוד וואלי, חברו של רמח"ל ושותפו בהנהגת החבורה המשיחית בפאדובה, מסתבר שהכוונה לשני המשיחים. וזה לשונו של רמ"ד וואלי בפירושו לתהלים, כ"י בריטיש מוזיאום 387, 72: "וענין אמרו בסמוך [תהלים פב, 4] פלטו דל ואביון מיד רשע[ן] הצילו, דל ואביון הם סוד הב' משיחין מב"ד ומב"י, שאחר התיק[ון] למעלה הקליפה שבלעתן בתחלה היא פולטתן לב' סוף, וזהו לשון פלטו שמשמעו פליטת הבלוע. ונרמז המקום בר"ת, דוק ותשכח, וניצולים לבסוף מיד החצונים שהם הרשעים הנז'". המקום רמזו בראשי תיבות "פלטו דל ואביון" — פדו"א. כאן לפיגנו הודעה מפורשת ששני המשיחים, המכונים "דל" ו"אביון", נמצאים בחבורת רמח"ל בפאדובה. כבר קבעתי במקום אחר, שבכתבי וואלי מוצג הוא עצמו בדמותו של משיח בן דוד, ואילו רמח"ל ראה עצמו בכחינת משה רבינו שמעל לשני המ"שיחים. עיין י. תשבי, נתיבי אמונה ומינות (רמת-גן 1964), עמ' 185—201. מסתבר איפוא שב"אביון נדכה ודל ישוח" התכוון רמח"ל לצרף אליו את שני המשיחים שהיו במחיצתו. להלן בבית ז' ("על כל בשר") מדובר ברור על שני המשיחים בכינויים "אביון" ו"הדר", כמבואר שם. יכף ראשי לך שחזה — רמח"ל עצמו ועד ראיה העידן, שבהכנותיו לגילויי ה"מגיד" ובשלות קבלת הגילויים היה בנפילת אפיים, כלומר: כפוף ראש וגו. עיין ש. גינצבורג, ר' משה חיים לוצאטו ובני-דורו, אוסף אגרות ותעודות (תל-אביב תרצ"ז), ספר א, עמ' כא, לט, פו, צה, קד. יש להגיד, שהתיאור בטור זה הכרוך בבקשת הארה אלוהית מכון למצבו הגופני של המשורר בעת החווייה המיסטית של התגלות ה"מגיד" בנפ-שו. אורות פל וכו' — האורות הזכים מבדולת שב-

מרום קדשך. הביטוי "אורות טל" מקורו ישעיה כו, 19: "כי טל אורות טלך". כאן הכוונה לאור רות אלוהיים השופעים מלמעלה למטה בעולם האצילות. הלא יזהירו וכו' — האורות מקרינים זהרם אל החוסים בך, והם שרויים בשמחה ובי הארת פנים. הטור "אל חוסי בך" וכו' הוא עפ"י תהלים ה, 12: "וישמחו כל חוסי בך". אך כאן אין הכוונה לבעלי בטחון סתם, אלא לקבוצה מיסטית של "חוסים" הזוכים להארה אלוהית ול-השגת סתרי האלוהות, כמבואר בהמשך, והם בני חבורת רמח"ל. בתפילה השנייה לסעודת ליל י"ז בשבט שתתפרסם בחלק השני, נאמר בשם בני החבורה: "ורוח הקודש תאציל עלינו להאיר באורך ולהתקשר נשמותנו בקדושה שלך... ואור רותיך הקדושים יהיו מעטרים אותנו וסובבים אותנו לכל צד". נאספו שם וכו' — קרני האורות מכונסות בקרב החוסים, ומזריחות שם את הסו-רות הצפונים בעמקי המחשבה האלוהית. רועה נבחר — משה רבינו, "רועה מהימנא". עם — יש-ראל. וכן אהבת-וכו' — רמז ניגודי לשון הכתוב (דברים לב, 2): "בנים לא-אמן בם". לשביתו שוב כמאז שבת — חזרת להשביית את ישראל, להי-דיחו בגלות, כמו שהיה בגלות מצרים "מאז", קודם שמשוה גאל והקנה לך את העם. הדוב — כינוי לביית-המקדש. ראה תהלים קלב, 7; איכה ב, 1; דברי הימים א, כח, 2. תאבת — חפצת בו. כסא נכון כמו ירח — ראה תהלים פט, 37—38. כרד — בבטחון וביחידות עם אלהים, ללא שעבוד מלכויות. אין עצה לעומתך — ראה משלי כא, 30. ומזימה כל לך תשיבה — כל תבונה חזרת אליך, נתונה ברשותך. ירד מים לים — ראה תהלים עב, 8. כסת וכו' — עפ"י תהלים קלט, 15—16: "אשר עשיתי עובר בבטן אמי. עיניך". השגחת עלי בהיותי עובר בבטן אמי. נראות וכו' — ראה תהי-לים שם, 14. אורה וכו' — לאחר צאתי מרחם אמי פתחת לי דרך אל רוחך וקירבת אותי אליך. שוקקה — הנפש המשתוקקת להתדבק באלהים. כן גיל וכו' — מלאתי גיל בהתעלותי בדביקות. עד נזרד — אולי "נזרד" ממש, היינו ספירת כתר על-יון, ואולי הכוונה לכללות עולם הספירות, שכל אחת מהן מכונה "כתר". כלם וכו' — עפ"י תהלים שם, 16: "ועל ספרך כלם יכתבו". כנראה כאן רוצה לומר: כל בני ישראל חקקת על ספרך, שיהיו זרע קודש הראויים לעבוד אותך. לעניי וכו' — ראה שם קיט, 153. רם כבוד לך וכו' — כל תארי אלהים בבית זה רוויים נעימות קבליות מיסטיות, והם מכוננים לעילומו של אלהים בבי-חינת איזוסוף ("אל מסתתר") ולהתגלותו בעולם הספירות ("בהדרת קדש", "ודרכך קדש"). משם

הנ"ל של שתי הספירות הראשונות ולעילומן:
 זוהר ח"ג רפת ע"א—ע"ב (אדרא זוטא). ועיני י.
 תשבי, משנת הזוהר, כרך א (ירושלים תשי"ז)
 עמ' קט—קיא, קמא—קמג, קנד—קנה. כנראה הק'
 דים תיאור הספירות הנעלמות כפתיחה להתגלותו
 של אלהים והחכמה האלוהית במתן תורה. מני
 שפל—ממשה, שהצטיין במידת הענווה. ושם וכו'
 —במעמד הר סיני. תיאור המעמד הוא על-פי
 מדרשי אגדה, והביטוי "מלכותך" מכוון לשכינה,
 בבחינת ספירת מלכות. לפגולה לך—לישראל,
 עם סגולה שלך. חמדת זה[ר]—כתוב: חמדת זה,
 אבל ברור שהושמטה בטעות אות אחת בהעתקת
 המלה "זה" וצ"ל: זהר. התורה מכונה חמדת או
 חמדה גנוזה במקורות, אבל הצירוף "חמדת זהר"
 הוא כנראה חידושו של רמח"ל. ולך אורשה—
 עפ"י הפסוק (דברים לג, 4): "תורה צוה לנו משה
 מורשה קהלת יעקב", שנדרש עליו בתלמוד (ברכות
 נו ע"א, פסחים מט ע"ב): "אל תקרי מורשה אלא
 מאורשה". בדרוש התלמודי הכוונה לתורה, אבל
 רמח"ל הסב אותו על ישראל, המכונה כאן "סגור
 לה" בלשון נקבה, בעקבות הושע ב, 21—22. ואולי
 הסבה זו כבר נמצאת במקור קדום. פגולתך—עמד
 ישראל. וצפונים גל וכו'—גלה סתרי תורה, הצ'
 פונים עד ביאת הגואל. איש קנאותך—אליהו
 מבשר המשיח. ראה מלכים א יט, 10, 14. עין
 לברית לו וכו'—הכוונה לכפלהפנים בדמותו של
 אליהו לעתיד לבוא בספרות האגדה ובשלוחותיה:
 איש-קנאות לגויים ומלאך השלום לישראל. התי'
 אור הפיוטי כאן על-פי הנאמר על המקנא פינחס,
 שאליהו זוהה עמו במדרשים. במדבר כה, 11—12:
 "... בקנאי את קנאתי... הנני נתן לו את בריתי
 שלום". ביאור השורה: "עוז לברית לו"—גבורה
 היא הברית בשבילו למלחמה באויבים. "שלומות
 לנו"—אך לנו, לישראל, היא ברית שלום. אחד
 בו לך—ישראל. ועם עדיך—עפ"י ישעיה מג,
 10. זמן בא וכו'—עת הקץ הגיעה. חנני—לפי
 המשקל צ"ל חננני, ראה תהלים ט, 14.

שופע שפע של נועם על נשמת המשורר באהבת
 אלהים ("טובים דודים לך מייך"), ונפתח אשנב
 לעני-רוחו להתבונן בספירות ("ואביט קדש").
 טובים דודיך וכו'—עפ"י שיר השירים א, 2.
 אשפיל ראשי וכו'—אי אפשר להסתכל בקדושה
 האלוהית בהרמת עין, אבל המשורר מביט בה
 בהשפלת ראשו. ועיין ביאורי לעיל לטור "יכך
 ראשי לך שחוח". על כל בשר וכו'—משאלה
 משיחית, עפ"י יואל ג, 1: "והיה אחרי כן אשפוך
 את רוחי על-כל-בשר". כל טורי הבית הזה משי'
 חיים הם. הדר—משיח בן יוסף, שלשון הכתוב
 "בכור שור הדר לו" (דברים לג, 17) נדרש עליו.
 וראה להלן בסוגט "הבן פורת יוסף" על מבי':
 "ירים הדר שורו", וביאורי שם. אביון הולל, אנוש
 פשענו—משיח בן דוד, עפ"י ישעיה נג, 5: "והוא
 מחולל מפשעינו". וראה לעיל (בבית "הן מרחוק"):
 "אביון נדכה", וביאורי שם. ינופ הצל וכו'—
 עפ"י שיר השירים ב, 17: "עד שיפוח היום ונסו
 הצללים". הפסוק נדרש על הגאולה המשיחית.
 עיך שיר השירים רבה, סוף פרשה ב. יחיד הצל
 ורך משה—אף טור זה מכוון למשיח בן דוד,
 עפ"י דברי דוד בשמואל ב ג, 39: "ואנכי היום
 רך ומשוח מלך". המלים "יחיד הצל" רומזות
 לפסוק (תהלים כב, 21): "הצילה מחרב נפשי
 מיד כלב יחידתי". על דרך הסוד זוהי הפילה על
 הצלת הנשמה מציפורני הקליפות, ולפי קבלת
 האר"י ה"יחידה", שהיא החלק העליון של הנשמה
 המחומשת בנר"נח"י, היא נחלת המשיח. ענייני
 ה"יחידה" כנשמת המשיח והצלתה מן הקליפות
 תופטיט מקום מרכזי בתורת הגאולה של רמח"ל.
 עיין מאמרי "יחסו של רמח"ל אל השבתאות"
 ("נתיבי אמונה ומינות", עמ' 172—179). שא וכו'
 —עפ"י תהלים קטז, 13. ראש על כל ראש וכו'—
 רום המעלות האלוהיות הוא בספירת כתר, המכונה
 בזוהר "רישא דכל רישא" וכיוצא בזה. רמה חכמה
 וכו'—גם ספירת חכמה נעלה מהשגה אנושית,
 והיא מכונה בזוהר "חכמתא עלאה סתימאה" וכ'
 יוצא בזה. אציין דוגמה מובהקת כמקור לכינויים

[כלה כל חפצי]

פְּלֵה קַל חֲפָצֵי קָךְ	ח' (101 ב)
קְטֵי יוֹפֵיךְ פְּרוּיָנִי	
דוֹדֵי קַל נִפְשֵׁי לָךְ	כ'
קְטֵי תַנְחַמְנִי	
קָפָה מְרָאךְ תְּרַאנִי	ח'
דוֹדֵי נָא תִשְׁמַחְנִי	כ'

כ ראה נא אף לך הגני
 ח ראי נא אף לך הגני
 ח יפה האם לשכוח
 מלב אותך אוכלה
 האם מנו אולה
 תקנית חותם מתמת
 או מצא לך מנוח
 או אם רחב לשמוח
 מיום העלם געלמת
 דודי אם לא בדעת
 כ אם לא על מוקד לך סמיד בערתי
 או מה שמחה בתרתי
 דוד ורחוקה ממך
 קטי יום אשקבעך
 בלה זאת, תנחם גפש נבנהלה.
 ח יפה עוד לא אוכלה
 אוחיל אתאפק, חישי
 אלי מהר, קומי קרבי הגישי
 כ דודי קרב לך אטה
 חולת ידידותיך
 לאור לשועתך
 לאור נא הוליקני
 ח יפה בואי הגני
 מאז הן ששנו יחד
 גשוב גשיש עולם, ומה גם עטה.

(K102)

מבנה השיר ומשקלו: שלושים ואחד טורים, רובם קצרים, בני שבע הברות (בכמה חריגות), ומיעוטם ארוכים בני אחת עשרה הברות.

ביאורים והערות

לך ומי — דימוי להט האהבה ויסוריה לעלייה
 על מוקד חביב על רמח"ל. ראה שימושו בשיר
 הבא ("פתחי לי אחותי"). וראה שם לשון מקבילה
 מ"לישרים תהלה". דוד — אחרי מלה זו אותיות
 המלה "הוא" מחוקות. ידירותיך — אהבתך. ישי
 עתך — רמז לציפיית השכינה להיגאל משביה. ומה
 גם עתה — שכבר הגיע זמן הגאולה.

בלה — החתן והכלה בדורשיח הם הזוג האלוהי,
 הקדוש ברוך הוא והשכינה, בהיותם מנותקים זה
 מזה. מראך הראיני — עפ"י שיר השירים ב, 14.
 תכנית חותם התמת — עפ"י יחזקאל כח, 12, ושה"ש
 ח, 6. וראה זוהר ח"א רמד ע"א (משנת הזוהר,
 כרך א, עמ' ריג). או מצא לך מנוח — האם לבי
 התגבר והתנחם על צער הפירוד ממך? מזום העלם
 נעלמת — מוזן שהלכת בגלות. אם לא על מוקד

[פתחי לי אחותי]

(103 ב) פתחי לי אחותי רעיתי
 יונתי תמתי שראשי נמלא קל
 קנצתי רסיסי לילה

עורי יפה נא עורי
 עורי יפה, קתי תקיצי
 לב בוער לך לוחט תשורי
 מי ניוחמך נא עליו תפיצי
 עורי נפש תראי
 היא העולה
 על מוקד לה
 כל היום וכל הלילה
 פתחי וכו'

אנא פתחי, פתחי נא סגור שער
 מני חשך אלי אורך יופיע
 בין כל שואה נסער
 זכרך מחוק כי טוב נפשי נרזיע
 שורי לב נכון לך
 בידידותך לשנה
 בתהלתך יהנה
 יומם ולילה
 פתחי לי וכו' (104 א)

קומי תמה קומי, אנא הואילי
 אל לב נאל שואף נוצם דוידך
 נוסת חפך הזילי
 הראיני את מראיך
 עד מה תצמדי, נא
 קומי נעד
 כי כא מועד
 אמת בקר גם לילה
 פתחי לי וכו'

עד מה תתאסקין, עד מה תוכלי
 אחתי תצנכי בן עוני גונע
 איך לא תהום נפשו, לא תתגלגלי
 עלי רחם בלך, איך אין שומע
 כל-לכב נשפך

(104 ב)

מני קנו נודד
 ציפור על גג בודד
 לחורב ביום וקרח בלילה
 פתחי לי וכו'

לולי אהד קויתי
 או אבדתי בעיני
 אכן אליו חפיתי
 יתן מיניעי עוד מחוק פריי
 אשוב אשבע טובך
 תבאש צרה תסרח
 ינוס יגון יברח
 יידוד פחזיון לילה
 פתחי לי וכו'

(105 א)

חנה, מתי חגוד לךש תלפשי
 אהד גלה, כרשא תפרחנה
 כל עצמותי את עוז עולם תנירשי
 תמרור דמעתם כל עיני תשפחנה
 משגב כל רום חומה
 יבקע נוגה ורחם
 חנקי הוד בנרמך
 לתאיר לילה
 פתחי לי וכו'

שוכי עוד נשמח בך, תגילי בני
 על הר נכון עולם כל חמדתנו
 על כל כבוד חופה שמחתה לנו
 המון כל חוגג שם הוד רצתנו
 בצל ענן עשן
 נרנה דודים
 על ספר ונרדים
 יומם, ונוגה אש להקה לילה
 פתחי לי וכו'

כדבר שנא' אני ישנה ולבי ער קול
 דודי דופק פתחי לי אחותי רעיתי
 יונתי תמתי שראשי (105 ב) נמלא
 טל קווצותי רסיסי לילה תושלב"ע

מבנה השיר ומשקלו: פתיחת פסוק (שיר השירים, ה, 2), המחולק לשלושה טורים ומשמש פזמון חוזר. בגוף השיר שבעה בתים של שמונה טורים ארוכים וקצרים בכל בית, אבל מספרי ההברות בטורים שונים ומתחלפים ללא מתכונת קבועה, בשיר כולו; תשעה עשר טורים בני אחת עשרה הברות, שני טורים בני עשר הברות, שני טורים בני תשע הברות, תשעה טורים בני שבע הברות, חמשה עשר טורים בני שש הברות, שני טורים בני חמש הברות, חמשה טורים בני ארבע הברות.

ביאורים והערות

גזוע — בכ"י גובע, וכך גם ה. כמוכן צ"ל גזוע.
 וראה תהלים פח, 16. לא תתגלגלי וכי' — עפ"י
 הביטוי "נתגלגלו רחמיו". והשווה לשון הפיוט
 "ה' ה' אל רחום וחנון", הנאמר ביום־הכיפורים
 בתפילת נעילה, בבית "מדת הרחמים עלינו
 התגלגלי. רחם — ג יחם (?). כנראה גם שם
 "רחם" ואות רי"ש טושטשה. כלי־כב — לב שלם.
 מני קנו נודד — ראה משלי כו, 8. ציפור וכי' —
 עפ"י תהלים קב, 8. לחורב ביום וכי' — ירמיה
 לו, 30. אז אבדתי בעניי — תהלים קיט, 92. יתן —
 ה שיתן. ב־ג אות מחוקה בתחילת המלה, והמעתיק
 קרא בטעות "שיתן". יברח — ה יפרח (!). יידוד —
 ה ידד, כלשון הכתוב (איוב כ, 8) : "יידד כחזיון
 לילה". חנה — כל הדמויות האימהיות החיוביות
 שבמקרא עשויות לשמש סמל לשכינה. המשורר
 בחר כאן בשם חנה בהתאם ל"חנך" שלאחריו.
 מתי חנך קדש וכי' — אות שי"ן במלה "קדש"
 מטושטשת ויתכן שכתוב "קדוש". ה בקדש. מב־
 חינה עניינית המשמעות אחת היא : מתי תחדש
 השכינה את חינה הקדוש, שאבד ממנה בגלותה.
 נלה — ה גילה (!) כדשא וכי' — עפ"י ישעיה סו,
 14. משגב וכי' — אור השכינה יבקיע ויפיל את
 החומות של סטרא אחרא ואומות העולם. השווה
 ישעיה כה, 12, על הריסת מבצרי מואב. הר נכון
 — הר הבית. עפ"י מיכה ד, 2. עולם — לנצח. על
 כל כבוד וכי' — מכאן עד הסוף רובו עפ"י ישעיה
 ד, 5. כדבר שא' וכי' — שיר השירים ה, 2.

פתחי לי אחותי וכי' — שיר השירים ה, 2. הת־
 חלת הפסוק ("אני ישנה ולבי ער קול דודי דופק")
 הושמטה כאן, אבל הפסוק מובא בשלימותו אחרי
 השיר בלשון ציטוט. בשיר זה הדוד הוא רמח"ל,
 הפונה אל אהובתו השכינה הירודה בגלות ומרו־
 חקת ממנו, שתתאושש ותעודד אותו בחידוש
 האהבה ביניהם. בתפילה השנייה לליל י"ז בשבט,
 הפירוד בין השכינה, "כלת משה", לבין רמח"ל
 נתלה ב"ערב רב", רודפי רמח"ל וחבורתו, כפי
 שיבאר במקומו. נא — מלה זו מעל לשורה. היא
 העולה וכי' — כאן מתברר, שמבחינה סגנונית
 מקורו של דימוי אש האהבה ללהבות מוקד הוא
 בתיאורו של קרבן עולה בתורה. ראה ויקרא ו, 2.
 שימוש קל בדימוי זה נמצא בשיר הקודם ("כלה
 כל חפצי בך"). בלשון זו מתנה יושר את יסוריו
 באהבתו הנכזבת במחזה "לישרים תהלה" (חלק
 א, ענין ג ; "ספר המחזות", מהדורת ש. גינצבורג,
 תל אביב תרפ"ז, עמ' ריח) : "דמי בקרבי אש,
 רוחי — שלהבת/אף כל אשר סביב עיני תראינה/
 עצים לגחלתי המה גם יחד/לבעיר עצמי בס, ולמען
 תעל/על מוקדה נפשי יומם ולילה". הואילי — יש
 להשלים : לתת. כיון — ה כן (!). כצל שאף —
 עפ"י איוב ז, 2 : "כעבד ישאף צל". הזילי — בכ"י
 אזיל, וכך גם ה, וצ"ל הזילי. הראיני — ה והרי־
 איני. בא מעד — באה עת הגאולה. תהלים קב,
 14 : "אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא
 מועד". אתא בקר וכי' — ישעיה כא, 12. תתאפ־
 קין — ה תתאפקי. בן עזני — ראה משלי לא, 5.

[קוה קוה לבי]

(105 ב)

קנה קנה לפי קנה אוחילה

קנה אף קנה, עוד קנה, אוחילה

קנה עד מקל־לב תקנה אגדילה

פתך חזקי

צורך צדקי

נפשי אך בו בטחי אותו תדרושי

בטחי פי אַחַד הוא פי אל תבושי

אם משקרים תראי, אם שָׁטף מים

אם חָשף קְסִילֶךָ עוד יום שָׁמִים

אם קָל צָר קָל אוֹיֵב לוֹטֵשׁ עֵינַיִם

תראי, אל נָא תִירָאִי

לַחַךְ חֲזָקִי

צורך צדקי

נפשי וכי'

(א106) אם תחלתך תרסק ויכר נקובה
 כל תקנתך, תראי רבה נרמקה
 פנשר קרמחך, צנה קרבה
 עווי, אל נא תיראי
 פחד סזקי
 צורך צדקי
 נפשי וכו'

אם שמחתך יגון יבאיש יפריע
 אם אנחתך רבת פחד סכריע
 לילה לא פוגת לך, יום לא ירזיע
 שמחי, נא אל תיראי
 פחד סזקי
 צורך צדקי
 נפשי וכו'

בין כל מחשך סתום סזקי הוחילי
 בין כל אמש שואה שוכי וגילי
 מנחת טוהר, תקנת עולם הובילי
 אל אל, כי לא תיראי
 פחד סזקי (ב106)
 צורך צדקי
 נפשי וכו'

קבלי משבר סבלי כי עוד ממליטי
 זכר ישעך תקנה כי לא ממעיטי
 סביב עיגך תשאנ'ו, ש[מח]ה הביטי
 לך היא, נא אל תיראי
 פחד סזקי
 צורך צדקי
 נפשי וכו'

יראו קרים ישעך, יראו ישמחו
 מופת רבה להם יראו יפקחו
 קצם עור עיניו מוסר יקחו
 שמחי, כי לא תיראי
 פחד סזקי
 צורך צדקי
 נפשי אך בו בטחי אוחו תדרושי
 בטחי כי אַחַד הוא כי אל תבושי (א107)

ככתוב בתורתך שמע ישראל וכו' בטחי בה'
 עדי עד וכו' והיה ה' למלך וכו'.

מבנה השיר ומשקלו: בשיר שבעה בתים. בבית הראשון שלושה טורים בני אחת עשרה הברות, ואחרים ארבעה טורים של פזמון חוזר, מהם שני הטורים הראשונים בני ארבע הברות ושני האחרונים בני אחת עשרה הברות. זוהי המתכונת של בשאר ששת הבתים, אבל לפני הפזמון החוזר נוסף בהם טור בן שבע הברות החוזר בכל בית בשינוי.

ביאורים והערות

קוה אוהילה — בין שתי המלים מלה מחוקה. אוהילה — כך גם ה. צ"ל אוהילה, משורש הלל: אאיר, יבהיק אורי. רמח"ל כתב אוהילה, כאילו השורש היה יהל, אולי לשיפור החרוז ואולי בטעות. עז — ה עוד. מבל-לב — מלב שלם. אחר הוא — מעל למלה מחוקה. ה אין מחיקה. אל — ה לא. נוסח ג הוא הנכון, עפ"י תהלים כה, 2: "אלהי בך בטחתי אל אבושה". אם חשך כפילך וכו' — בעקבות ישעיה יג, 10: "כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם, חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו". כאן המובן הוא: אם כוכבך, מזלך, חשך בעוד יום. ה אם חושך כסה לך. כנראה טעות בקריאה, כי במלה "כסילך" יש קצת רווח בין "כסי" ו"לך". ואולי מחוסר הבנה ביקש המעתיק לתקן ושיבש. עז — ה עז(?) . אם תחלתך וכו' — הבתים שבעמ' 106א, וכן בסיום השיר בעמ' 107א, בכל טור ההתחלה קטועה בתצלום מחוסר שוליים, והשלמתי את החסר עפ"י ה. נרחבה כנשר קרחתך — עפ"י מיכה א, 16. [עז]וי — הנפשי. יתכן שגם ב"ג שתי האותיות האחרונות הן "שי" ולא "וי". אך הגירסה "עווי" נראית יותר לפי העניין ולפי השורות המקבילות בשאר הבתים. תיראי — ה משובש: תראי, וכן להלן במקבילות.

יפריע — ה יפריח (!). לילה לא פוגת לך — עפ"י איכה ב, 18. ה המלה "לא" הושמטה בטעות. סביב עינך תשא[י] — עפ"י ישעיה מט, 18. עינך תשא[י] — בין שתי המלים מעל לשורה מלה קצרה מטושטשת, ואולי מחוקה. תשא[י] [ש]מח[ה] וכו' — ה משובש: תש(?) לך היא. כנראה אותיות "איי" במלה "תשאי" והמלים "שמחה הביטי" הושמטו משום שבמקור, ב"ג, כתם דיו בין "תש" ל"שמי" חה" והאותיות "מח" במלה "שמחה" מטושטשות, והמעתיק לא ידע לפענח את הכתוב. יראו קוים וכו' — כנראה כאן מדובר על בני חבורת רמח"ל, המכונים "קוים", שגם הם יושעו וישתחררו ממי צוקתם בעת תשועתו האישית של מנהיגם, אשר תתרחש יחד עם הגאולה המשיחית. ועיין לעיל בשיר הראשון ביאורי לכינוי "חוסים". נפת רכה וכו' — התשועה תהיה הוכחה לצדקת דרכם בהגת הגת רמח"ל. ואולי מלים אלו מכוונות ל"העם עז" שבהמשך. יפקחו העם עזר וכו' — מתנגדיהם ורודפיהם הסומים של רמח"ל וחבורתו יפקחו עיניהם ויכירו בטעותם ובאשמתם. אחד הוא — ב"ג מעל למלה מחוקה. אל — ה לא. ככתוב וכו' — דברים ו, 4; ישעיה כו, 4; זכריה יד, 9.

שיר לומר אחר הלימוד של שבועות (110ב)

א

מראש ימות עולם, שנות קדמקה
מאז היות חבל לגוי נושבת
שןא ירשה לה, ריק קתוך ציפקתה
בין צללי קנב אשר יושבת
קרחוק ישועה מפני צולתה
ולירקתי שקתה אמת שוכבת
אין חק ואין משפט ואמרי צדק
גודר פרוצות או מסזק בןדק

ב

דורש צדקה אל נאוהב ישע
קתר באבקהם קעת השגיח
הוכן לקבו לו לכלה פשע

צדק לרגלו יצלה נוריים
 כי עת להמיר קם אגודות רשע
 פני שאול כי שח אמת יצמיח
 ורעו כצדקו אחריו השלימו
 אשיות אדמה על אמת הקימו.

(8111)

ג

הפלא ה' ונטע כמו
 עם מהמון גוים להקדיל סלה
 ויכעץ פרי אף טוב בתח פרנמו
 לרוב גדולתו ככר החלה
 עת כן בני נבל ברע עגמו
 שם קצרה ריחם ונפשם חלה
 אכן בכור להם אשר נמכרו
 לבחון בעז נפשם והטקרו

ד

כן אז בהשלים קץ ועת הגיעה
 רבו גבורותיו ובו נושעו
 כחה ימין קדשו בעז הודיעה
 פרעה וחילו עת בים טובעו
 לרוח ידידותה אזי ההיעה (!)
 עמה עלי אברה ולא יגעו
 אז מרפידים נסעו וכאו
 סיני באיש אחד ושם נסהו.

ה

היכן כמצנחו והתקדשו
 ורע בחינני דברו לשמוע
 יום השלישי נקרבו נגשו
 שופר בקול חזק מאד בתקוצ
 שם נפתחו שמיו בעת רעשו
 הרבה עליותיו כמו לקרוע
 נראה כאב רחמן לבניו שמה
 ונחזו דרכו אשר נעלמה.

(8111 ב)

ו

ראו גבורותיו וכן שמחו
 ונחזו גדלו ואז ידעו
 אחד לבד צורם ובו יבטחו
 מדברות קדשו באש שמעו
 משטין וצורר נדדו ברחו

אז נופלים הרים אזי נבקעו
שם נגדעו רמים כציץ ימלו
ארזי לאמים עד שאול נפלו.

ד

מלך ביופיו יחזו עינימו
רכב אלקים על מכונותיה
חיות בארבע סחרו פנימו
רמה עליהם כס באימותיה
אחד מדבר האל בקול אלימו (א112)
דתו, וראמים הם הליכותיה
פי עד מרום קדשו אמת הגביהה
קץ לה והיא אור עד הדום סגיה.

ה

הן עד הדום דרש ולא תקצו
תמה אלקים עד תנה למו
מ[ו]אב וישמעל כבד נאצו
כה, עד מאוס בהם והתירמו
אז חזקו בנים והתאמצו
מיד פסילים לקחו טובמו
[ל]הם, ולהם היא, לבד נכונו
חצרות אלקים ינחלו ישפונו.

ו

בינה והשפל אף עטרת דעת
עד נעשה נשמע יקר ינחלו
שם דבקה נפשים והיא נושעת
אחד מקור עינם ולא נבדלו
הוכן לעמים כוס וסף קובצת (ב112)
יכלו בהבלם יקצרו יכסלו
העת גמול ישיב לכל צרינו
לרחוץ בדם רשע הליכותינו.
קנא ונוקם, אל אמת, עד אנה
רום לנגוד אויבי יריע,
מחיקך ימין אשר נטמנה
פלה מהרה, עינך הודיע
חיש אל נקמות עת אשר הוכנה
מהר ונפש גענה תשביע
על כן גיחל לך ונגאלה
אף טוב לישראל אלקים סלה.

אך טוב לישראל אלקים לכרי לבב: יקומו
אלקים יפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו:
והמלך ישמח] באלקים יתהלל כל הנשבע
בו כי יסכר פי דוברי שקר:

חו"שלב"ע

מבנה השיר ומשקלו: עשרה בתים של שמונה טורים. בכל טור שתי תנועות ויתר, שתי תנועות ויתר, שלוש תנועות.

ביאורים והערות

חס. ענמו — עינה את ישראל. אכן ככור וכו' — גלות מצרים, שבני ישראל היו משועבדים בה כעבדים מכורים, היתה להם כור מצרף ונזדככו שם. מצרים מכונה במקרא "כור הברזל". השווה לשון רמח"ל בתפילתו לערב ראש השנה (א66): "ובכור הברזל במצרים אשר עינו את חייהם אנשי און דמים ומרמה... ותעשה עמהם אותות ומופ" תים לפדותם גוי מקרב גוי". ידידותה — ה ידי דותם. הדיעה (!) — כך בשני כתבי־היד, אבל ב"ג מתוח קו מעל לאות ה' השנייה, בוודאי כדי להצ" ביע על השיבוש ולהורות שיש לקרוא: הסיעה. המעתיק בכ"י הארווארד העתיק את הגירסה המשו" בשת. בתיאור "הסיעה [ימין ה'] עמה עלי אברה" הרכיב רמח"ל שני נוסחים שונים של יציאת מצ" רים: דברים לב, 10 — "ישאנה על אברתו" (וראה מקבילה: שמות יט, 4) ותהלים עח, 52: "ויסע כצאן עמו" (וראה מקבילה: תהלים פ, 9). צירוף "הסיעה" ל"עלי אברה" נעשה לצורך החריזה. אז מרפידים וכו' — מכאן עפ"י שמות, פרק י"ט, בהוספת מוטיבים רבים מספרות האגדה בתיאור מתן תורה. דפרו לשמוע — אמרו "נעשה ונשמע". ניקדתי "דברו" ולא "דברו" לצורך המשקל. הרבה עליותיו וכו' — אלהים קרע, פרץ, בשמים פתחים ומדריגות רבים לעלות אליו. מלך ביזפיו וכו' — עפ"י ישעיה לג, 17. כאן תיאור התגלותו של אלהים במעמד הר סיני כמלך היושב על כסא הכבוד מוקף חיות ואופ" נים, לפי חזון המרכבה ביהוואל פרק א. מכונותיה וכו' — לשון נקבה במלה זו מוסבת על המרכבה, הגזכרת בלשון זכר במלה "רכב". בבית זה לא הקפיד המשורר על לשון זכר ונקבה, וכתב בהמ" שר "רמה" ו"באימותיה" על "כס" ו"וראמים" על "הליכותיה". חיות בארבע — ארבע חיות בעלות ארבעה פנים כל אחת. פחרו — סובבו. האל — לפי המשקל צ"ל: אל. וראמים — רמנים. הליכותיה — של דתו. כי עד מרוב קרשו — עד היום תניה — עניינם של שני טורים אלה אינו ברור. אפשר להבינם על דרך הפשט: התורה מרוממת את

מראש ימות עולם — מראשית תולדות האנושות. שוא ירשה לה וכו' — "שוא", "ריק" ו"כוב" מצייר נים עבודת אלילים ושחיתות מוסרית. בעת השגיח וכו' — בשעה שאלהים ראה, שאברהם מוכן בלבו לכלות פשע. צדק רגלו — עפ"י ישעיה מא, 2: "צדק יקראהו לרגלו", שנדרש על אברהם. ראה בראשית רבה, פרשה מג, ג. כי עת להתיר וכו' — אברהם קם כעתו להתיר אגודות רשע. פני — לפי המשקל צ"ל: בפני. פני שאול כי שח וכו' — על" פי תפיסת הזוהר, שירידת אברהם למצרים מש" מעה ירידתו לתהום הקליפות ("שאל"). בזוהר נאמר, כי בניגוד לאדם הראשון ולנח שנכשלו בירידתם ונתפסו לסטרא אחרא, הרי אברהם ניצל מפיתויי הקליפות ובעלייתו מתחומן המשיך לפעול ביתר עוז לתיקון העולם. ירידת יעקב ובניו למצ" רים מוסברת בזוהר כהמשך לירידתו ולפעולתו התיקונית של אברהם. מכאן עד סוף בית ג' דברי רמח"ל הם עיבוד פיוטי של מאמר הזוהר ח"א פג ע"א, ולשם הבנתם אביא את לשון המקור בתרגומי העברי שבמשנת הזוהר, כרך א, עמ' רצה: "הכל סוד החכמה הוא... שירד אברהם לעמקיהן [של הקליפות] וידע אותן ולא נדבק בהן... ושב למקומו למדרגה העליונה, שנדבק בה בראשונה... בוא וראה, סוד הדבר: אם אברם לא ירד למצרים ולא יצרף שם בראשונה לא יהיה חלק נחלתו בקדוש ברוך הוא. כגון זה לבניו: כשביקש הקדוש ברוך הוא לעשותם עם אחד, עם שלם, ולקרובם אליו, אלמלא ירדו בראשונה למצ" רים ואלמלא נצרפו שם לא היו עמויחידו". וראה שם ביאורי וציונים נוספים. הפלא ה' — כך ג, ה. אך המשקל מחייב במקום ה' שלוש הברות, וצ"ל אלהינו או מלה דומה. ונפע כמו וכו' — בימי יעקב ובניו נטע אלהים באומות את ישראל כעם סגולה. ואולי יש לפרש "במו" — ב"אשיות אדמה", כלומר: בעולם. וכעץ פרי וכו' — כשעם ישראל כבר התחיל לעשות פרי בפעולתו התיקונית. לרוב — לרבות. בן בני נבל — פרעה מלך מצרים, בני

קובעת — כוס התרעלה. כוס התרעלה. כאן צירוף של "קובעת כוס התרעלה" (ישעיה נא, 17) ו"סף רעל" (זכריה יב, 2). יבער יכסלו — יהיו שקועים בבערות ובי כסילות של עבודת אלילים. העת נמול וכו' — כליון הגויים ירחש בימות המשיח, כשאלהים יעניש אותם על רדיפת ישראל. לרחץ בדם וכו' — עפ"י תהלים נח, 11: "פעמיו ירחץ בדם הרשע". מחיקך ימין וכו' — הוצא מחיקך את ימינך הט' מונה בו בעידן הגלות, וכלה מהר את אויבי ישראל. תפקידי המלחמה באויבים והכנעתם מיוחדים לימין ה' בפסוקים רבים במקרא. ואולי הפועל "כלה" בא כאן במובן השלמה, הבאת דבר לידי גמר, והפירוש הוא: השלם מהר את תפקידה של הימין הטמונה. עוזך הוריע — בכמה פסוקים נס' מכת ימין ה' לעזוה. ראה ישעיה סב, 8; סג, 12; תהלים פט, 14. עת אשר הוכנה — מועד הקץ המוכן וקבוע מאז ומקדם. ואולי המלה "הוכנה" במשפט שירי אסכאטולוגי זה הוא בעל משמעות אקטואלית: החש עתה את הגאולה, כי ביאת הגו' אל הוכנה בתיקונים המשיחיים שנעשו בחבורת רמח"ל. גפשי נענה תשביע — ישעיה נח, 10. אך טוב . . . לברי לבב — תהלים עג, 1. יקובץ אלקים וכו' — שם סח, 2. שם: יקום. והמלך ישמח וכו' — שם סג, 12.

האמת לרום-המעלות, והיא מפיצה אורה גם בדיו-טות תחתונות. אך יתכן שמשמעם מיסטי ומשיחי: כוחה של תורת אמת פועל ומשפיע בעליוני, בספירות ("עד מרום קדשו"), ולעתיד לבוא ("קץ לה") יחדור אורה גם לתהום הקליפות ("עד הרום תגיה"). שני הפירושים כרוכים בקושי, שכן רמח"ל נוהג להשתמש במלה "הדום" במובן חיובי, בעיקר ככינוי לבית-המקדש. ואולי גם כאן "הדום" מק' ביל ל"מרום קדשו". הן עד הרום וכו' — על אות ה"א במלה "הדום" מתוח קו, להורות שצ"ל אדום. עפ"י מאמרי חז"ל, שאומות העולם סירבו לקבל את התורה. בפירוט האומות הזכירו את בני עשו, בני לוט ובני ישמעאל, ובהתאם לכך מונה כאן רמח"ל: אדום, מאוב וישמעאל. כאן כתוב "יש מעל" ללא אל"ף, כנראה להשמטת השם הקדוש "אל". ולא חפצו תתה וכו' — לא חפצו במתן תורה בכלל ובנתינתה להם בפרט. והתירבו — פטר אותם, ניתק את הקשר עמם. בינה והשכל וכו' — בבינה ובהשכל ובעצת אמרו ישראל "נעשה ונשמע" ונחלו כבוד. ואולי שיעור המשפט הוא: באמירת "נעשה ונשמע" נחלו ישראל כבוד, ובכללו "בינה והשכל" ו"עטרת דעת". ולא נבדלו — ישראל דבורים קים באלהים בקשר בל-יינתק. הוכן לעמים וכו' — במתן תורה כבר נגזר כליון לעתיד לבוא על הגו' יים, שדחו את התורה ונטשו את אלהים. כוס וסף

שיר לליל י"ז שבט תוך הסעודה (א 115)

שומר אמת עולם, אל תקנתנו
מנחיל אמת עמך משפט צדקך
הן לך לבד, הן לך אדון ציגינו
אך לך לבד מקנה אל עם חלקך
אנא רצה, הופע נא למחפך
אוהב דורש טוב, שלום משמיצ
מחי לאור עמים משפט תרניצ
שוב על סגולה מאז פחרך
שוב נא, רעה ושמור פירות שמך
שוב על ידי עד, לו עולם קניית
נא אל אמת אחר, צור לא שניית
אל יעקב תזכור חק לעד שמך
הן מחשבות שלום טובה זממך
מחי אלקים נא ראה תראנו
אנא ראה כל לך נתון לבנו
לא עוד יבשונו נא בנו קניך
למיתרים שמך תן נא עיך

(ב 115)

אות לאמת הראה, צרי יבואו
 אָנָּא רְרוּשׁ וְלִים, חֶסֶדְךָ יִדְרוּשׁוּ
 לָכֶם לֵב תְּמִים, יִשְׂרׁ הַכִּינִי
 נָא תִּנְנֵנִי אֵל, אֵף לָךְ קִינִי
 שׁוּר פִּי כְּבוֹדְךָ רַק יִחְדִּי חֶמְדִּי
 הָאֵם כָּל מִצּוֹק כְּגוֹד כְּגִדְנִי
 בְּבִרְיָתְךָ עֲלִיּוֹן עֲיִדִינִי! אִתָּה
 צָרִים לְרֹאשׁ הַבֵּט הַרְפֵּכֶת שְׁתֵּה
 בָּאֵשׁ וּמִים כָּל נִבְהָלִים בָּאֲנִי
 תּוֹרַת אֱמֶת הֵן אֲנִי נִמְתָּ לְנִי
 מְעוֹז וּמִגְדוֹל עַד וּמִצְדוֹת יִשְׁעֵךְ
 אֵיךְ לֹא גָאוֹן זָרִים עוֹד, מִטָּה רָשָׁע
 יִשְׁפִּיל גָּאוֹן עוֹזָה, יִשְׁבּוֹר לְנִצָּח
 מְעוֹז לְיִשְׂרָאֵל, אֵל עֲמָךְ נִצַּח
 כָּזָב כִּךְ אֵין יֵשׁ, קִרְבָּה וּפְדוּנִי
 וְשִׁמַּח בְּךָ, גִּילִל, וּפְעוּלַתְנִי
 אֵת קִדְשְׁךָ נִרְאָה, כִּי לֹא לְהִבָּל
 רָעָה לְטוֹב הַשֵּׁב וּלְשִׁשׁוֹן אֲכָל
 יִחַד מִיּוֹחַד, אֵל יִשְׂרָאֵל סֵלָה
 תְּרוּם יְמִינְךָ אֵל, מְעוֹז לֹא חֲלָה
 אֲנִי יִפְצְחוּ הָרִים רָגָה, יְגִילוּ
 אֶרֶץ שְׁחֻקִּים כָּל לְשִׁמְךָ שָׁעֲלָתָּ
 זִכְרִי תִּהְלֹת שֵׁי בָּנִים יוֹכִילוּ
 קוּם, חֶסֶדְךָ תִּנְחָה עִם וְיִ גְאַלְתָּ
 הוֹפֵעַ, רָעָה מְרוֹם צֹאן קִדְשֵׁיךָ
 גִּהַל בְּעוֹנֶךָ אֵל נִגְהַ קִדְשְׁךָ
 תו"שלב"ע

(116 א)

מבנת השיר ובשקלו: ארבעים ושלושה טורים, ללא חלוקה לבתים. בכל טור שתי תנועות ויתד ושבע תנועות.

ביאורים והערות

אל תקנתו וכו' — כפי שציינתי בהקדמה על ליל י"ז בשבט זהו פיוט מובהק של החבורה, וגם במקומות שהדיבור בגוף ראשון לשון רבים נראה כדיבור בשם כנסת ישראל הדוברים הם בני החבורה, ואילו בלשון יחיד בגוף ראשון נשמעת קריית אתרו האישית של רמח"ל. מתי לאור עמים וכו' — עפ"י ישעיה נא, 4: "ומשפטי לאור עמים אר" גיע". סגולה — ישראל, עם סגולה. לפי המשקל צ"ל: סגולתך, אל יעקב תזכור וכו' — רמז לתהי לים קה, 10—11: "ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם/לאמר לך אתן ארץ כנען הבל נחלת"

כמ". לא עוד יברשון וכו' — עפ"י תהלים סט, 7. צרי — רודפי רמח"ל. לבם — קוינו — בשני טורים אלה תנועה פשוטה במקום יתד. ישר — אולי יש לקרוא: יושר. צריב לראש וכו' — ראה איכה א, 5; תהלים סו, 12. תורת אמת וכו' — כנראה גם במשפט סתמי זה הכוונה לתורת רמח"ל, שניתנה לבני החבורה בגילויי ה"מגיד", ועכ"פ הכוונה לתורת הקבלה שעסקו בה והפיצו אותה. מעוז ומג" דול עד וכו' — ראה תהלים לא, 3. כאן "תורת אמת" של החבורה מכונה "מעוז ומגדול" ו"מצודת ישע". הצירוף "מעוז ומגדול" שאינו במקרא קרוב

לביטוי המקראי "מגדל עוז", שרמח"ל כינה בו את מחזהו הידוע. במשל שמקורו בספר הזוהר, המובא בפתח המחזה בלשון "במדרש הקדוש מדבר", קשור "מגדל עוז" בסתרי תורה. עיין פ. לחובר, על גבול הישן והחדש (ירושלים 1951), עמ' 40—43, 80—81. איך לא וכו' — שימוש לשון מזור. לפי העניין משמעות המלה "איך" היא מש"אלה, כלומר: מי יתן ולא ישרור עוד "גאון זרים", ו"מטה רשע" לא ישפיל עוד "גאון עווה" של "תורת אמת". מעוז לישראל — זוהי פנייה לאל

הים, והוא מכונה "מעוז לישראל". עמד נצח — עמד הנצחי, נצח ישראל. ופעולתנו וכו' — בכוח פעולתנו נזכה לראות את קדשך, ולא תהיה להבל. ההסתכלות בקודש מציינת השגה מיסטית של האלוהות. ראה לעיל בביאור הביטוי "ואביט קדש". תרום ימינך וכו' — עפ"י תהלים פט, 14. אזוי יפצי' חו וכו' — עפ"י ישעיה מט 13. חסדך וכו' — בחסדך. טור זה מכאן והטור האחרון עפ"י שמות טו, 13. נוה קדשך — ניקדתי נוה בנפרד לצורך המשקל.

[הבן פורת יוסף]

- 1 (א 202) הבן פורת יוסף, יקיר אפרים
ילד שעשועים, מטע תפארת
תשיש תשמח תגיל, פי שקצחים
יוקם צדיק, וקם על בית עקרת
- 5 עת בא על ראש צדיק לשית עטרת
ברכת הרים הורים, ברכות שדים
ברכות גבעות עולם, הדרת פתרת
פל מגד לך צפון, ברכות שמים
- ריום הדר שורו עם לביא יחד
יבזו המון זרים, ישקוט ינוח
לשפוט נחש לספוט, ישחק לפחד
- תפיץ חיל צריצים, תשאם רוח
משמן שלוי עולם המסור לפחד
תשב בנה שלום לצד בטוח.

מבנה השיר ומשקלו: בסונט זה בכל טור אחת עשרה הברות.

ביאורים והערות

הבן וכו' — משיח בן יוסף, המכונה גם "בן אפרים" ו"אפרים". עיין פסיקתא רבתי פל"ו—פל"ז. יוקם צדיק — משיח בן יוסף נקרא "צדיק" על שם ספירת יסוד, הצדיק העליון, שמב"י אחוז בו. בבוא עת הגאולה יקם מסטרא אחרא, שסבל ממנו יסורים בירידתו לקליפות. וקם על בית עקרת — ראה ישעיה לא, ב. אולי סטרא אחרא מכונה "בית עקרת" משום עקרותו. עיין משנת הזוהר, א, עמ' שמ"א. ואולי הכוונה לגוג, שמשחית בן יוסף ילחם בו, בהתאם לדרושו של רמח"ל ב"תי קונים חדשים", עמ' כז: "עקרב דא גוג רשיעא, דנחש אתמר ביה (ברכות פ"ה משנה א) אפי' נחש

כרוך על עקבו לא יפסיק, אבל עקרב פוסק, דעקרב איהו עקרב בית, דאתמר ביה על ה' ועל משיחו (תהלים ב, ב).". השווה תיקוני הזוהר, בת חילת תיקון כ"א. ברכת הרים וכו' — תיאור הברר כות הוא על-פי בראשית מט, כה—כו, ודברים לג, יג—טו, אבל על דרך הסוד הכוונה לשפע האלוהי היורד מן הספירות. עיין זוהר ח"א רמו ע"א—ע"ב. הדר שורו — משיח בן יוסף, על-פי דברים לג, יז. לביא — משיח בן דוד (בראשית מט, ט: "גור אריה יהודה") או שר הצבא המשיחי, שריה משבט דן (דברים לג, כב: "דן גור אריה"). ישפוט נחש לפפות — ידון את סטרא אחרא לכליון.

[מבשן דן עורה]

מבשן דן עורה, עלה הצליחה (202 ב)
 אריה שואג טורף, עדה גבהך
 הפץ על עם תרמי חרון אפך
 על רום צנאר גוי רגלך הניחה
 המנת צרים ורים ראה, הפיחה
 נחש על דרך, שם תשועותיך
 על סוס על רוכב כל גבורותיך
 כל לך תקנה שם יך הצמיחה
 פי סר מאויב על, הלא החלה
 עזרת ממעל לך, תשועה לנו
 תרום תגבר תגבה ונגאלה
 תמצא כל שונא, יך לא חלה
 ממצרכות אל מי כיום פוננו
 גבור על ראש צבא תונק סלה

בנה השיר ומשקלו: בסונט זה בכל טור שש תנועות ויתר ושלוש תנועות.

ביאורים והערות

אף על-תהלה ישר חלק סלה.
 תרב גדלתם, מעלה הגבה,
 תרום ותנשא, תלך אל-תלה.
 הדמיון במתכונת הצורנית, ובכללה החרוז "סלה-
 תלה". לסימו של הסונט שלפנינו, בולט ביותר,
 ללא שיתוף כלשהו בתוכן או בסיטואציה עם השיר
 המשיחי או עם "מעשה שמשון". עדה גבהך —
 ראה איוב מ, י. נחש על דרך — עליפי בראשית
 מט, יז. שם תשועותיך — במקום שלטונו של הנחש,
 סטרא אחרא, תביא תשועה בנצחונך. על סוס —
 על שרי האומות ומלכיהן. על רוכב — על שרי
 האומות ומלכיהן. על רוכב — על סטרא אחרא
 המנהיג אותם. כל לך תקנה וכו' — כנחך עוררת
 תקוה למפלתם. כי סר וכו' — כבר נתערער עוזו
 של סטרא אחרא ונראו סימני העזרה האלוהית
 למלחמתו של שריה.

מבשן דן וכו' — עליפי דברים לג, כב. הפנייה
 היא לשריה משבט דן. עיין לעיל עמ' 350. י. דוד
 יצא לחלוק ("תרביץ", שנה ל"א, תשכ"ב, עמ'
 102—104) על הבנת הסונט הזה כשיר משיחי,
 ועליפי הקבלות בביטויים, בדימויים ובהרזו
 ("תלה — סלה") לפתיחת המחזה "מעשה שמשון"
 לרמח"ל, ביקש י. דוד לפרש גם שיר זה כסונטה
 לגבורה" שנכתבה על הרקע הענייני שב"מעשה
 שמשון": "מחנה דן תחת לחץ האויב הפלשתי".
 י. דן כבר דחה תפיסה זו (שם, שם, עמ' 412—
 413), בדברים נכוחים. אפשר להוסיף עוד ראיות
 רבות לסתור את טענותיו של י. דוד, אך אסתפק
 בהבאת הקבלה נוספת מובהקת, הנמצאת בסימו
 של המחזה "לישרים תהלה", יצירתו המאוחרת של
 רמח"ל מתקופת שהותו באמשטרדם:
 חלק תהלה אל ישר הנה.

[יחיד מאז]

(223ב) יחיד מאז גבון פקאך
 הדור נפלא מעולם אפה
 נעד ימלוך הוד מלכותך
 הדום הקם אל ויגלך שפה
 אגא הר זה, זה אל שקתך
 דרשפת אז תדרוש גם צתה
 נא שוב עם יריך פוגנו
 בצרף לך, אך לך נאמנו.

(224א) ילדי גדשך פנה גטעף
 אגא הקט ופקוד מושיע
 העם בין כל עמים ידעם
 הורש חסדך, קחי ירזיע
 ומעונה שיה מאז הכרעם
 נושא חליו, קנה, מפגיע
 הדר, יופי עליו פראנו
 גרום, יגבה, שלום גנחנו.

אור קהיר הוא מלאש צפנס
 יחיד גלה אל לך ייחלו
 דעה מלא ארץ פוגנס
 נבו גרים פךמך חללו
 נחם הר זה ציון שקנס
 ופלאות עוד תשיב חללו
 תצענג עוד עליך יחד
 העם צני ישחק לשחד.

תו"שלב"ע

מבנה השיר ומשקלו: שלושה בתים של שמונה טורים. בכל טור תשע הברות. בראש הסורים בכל בית אותיות השמות יהו"ה אדני בסדרים שונים.

ביאורים והערות

יחיד מאז וכד' — עפ"י תהלים צג, 2. הדום וכד' — בית המקדש. שיעור המשפט: הקם את בית המקדש, ששמת אותו הדום לרגליך. עפ"י תהלים קלב, 7 ועוד. הר זה — הר הבית או הר ציון. זה אל שכתך וכד' — עפ"י תהלים שם, 13. יצרת לך — עפ"י ישעיה מג, 21. כנה נטעת — עפ"י תהלים פ, 16. ופקוד מושיע וכד' — אלהים, מושיע ישראל, זכור את העם שבחרת בו מכל העמים. ומעונה שיה וכד' — המשיח המיוסר, שדיכאת והחלית אותו מימיו קדם, והוא מצפה ומתפלל להחלתו ולהרמת קרנו לשם הגשמת יעודו בגאולה

ישראל. תיאור דמות המשיח הוא עפ"י דיוקנו של עבד ה' בישעיה נג, 3—12. ירום ויגבה — עפ"י התחלת תיאורו של עבד ה' (שם נב, 13): "הנה ישכיל עבדי ירם ונשא וגבה מאד". אור כהיר וכד' — האור שנברא ביום הראשון במעשה בראשית ונגנו לצדיקים לעתיד לבוא. עיין חגיגה יב ע"א. ענייני האור הגנוז תופסים מקום חשוב בספרות האגדה והקבלה. דעה מלא ארץ — עפ"י ישעיה יא, 9. ופלאות וכד' — חדש דברים נפלאים, או נסים ונפלאות, אשר חללו להתקיים.

[שיר-חידה]

צורת החידה

(227 א)

מי אתם לקדושים תבקשון

קפצו פיכם כל תחרישון

אחי אם תדרשון — עד כל הדברים
 לא אמצא לכם — כי אם ראש ספרים
 מאב לשמיני סוף — רובי טוב אמרים
 עוז לו נרב חילו — גבור בין גברים
 הן כובע ישע על ראשי — הוד פארים
 ולפני שם אשים — אל יוצר מאורים
 תעוז ידי אל מול — כל לוחם צרים
 עוד יתחלף כחי — חדש בנשרים
 מקום דומיה שם — מעבדי יקרים
 לגמול רע לא אדע — לא אשה אשורים
 נשגב מבטי הוא — חזק לבקרים
 אחזק אירש אשכנז — טוב ארצות בצורים
 ליפת תוצר אמתק — כל תבנה מורים
 מבקרי עד נשפי — קולי גיל להרים (227 ב)
 תרחק מני חרפה — לא אבוש לדורים
 בין דברי הנמים — הילולי זכורים
 אל דל דודי אתן — אבנה לעשירים
 ולבב אמון אשכנז — בוער בין נהרים
 תאמר יום כי הוא זה — אמשול בין טהורים
 אחול על ראש חתן — ראשון ראש אמרים
 בן בקדש תחנה — אל כהרו עטרים
 לועז שפי לוט לא — אך גרן חבירים
 תפתח צא תאמר לו — תקשר לו קשרים
 עד למק רע רבת — לי שתחי שצרים
 קרית מועד נחנה — ציון צאת אסורים
 חתן את פלתו — ישישו ישרים.

מבנה השיר ומשקלו: "צורת החידה" בשני טורים, ובכל טור שש תנועות ויתד ותנועה. בגוף השיר עשרים וששה טורים, וכל טור כחולק ל"דלת" ו"סוגר". ב"דלת" שש תנועות, ב"סוגר" שלוש תנועות ויתד ותנועה.

ביאורים והערות

מי אתם — מהי מעלתכם, כיצד אתם מעיזים. ואולי: בבואכם. לקדושים תבקשון — לבקש השגה וידיעה בספירות האלוהיות. קפצו פיכם כל תחי רישון — כל — קרי: לב, בהיפוך האותיות. ארבע המלים הן פראפראזה שירית של דברי ספר יצירה, פרק א, משנה ח: "עשר ספירות בלימה, בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר". עניין החידה הוא "ראשית", כאמור קודם בהקדמתו לשיר זה. לפי

תשבי, משנת הזוהר, כרך א, עמ' תמ"ד. ואולי הכוונה לחידוש מעשה בראשית בכל יום, כאמור בתפילת שחרית. מקום דומיה וכו' — שתיקה כח' חום החכמה הולמת גם את הספירה האלוהית וגם חכמה אנושית ("סייג לחכמה שתיקה"). לגמול רע וכו' — השבחים הסתמיים שבשלושת הטורים הבאים עשויים להתפרש בנגלה ובנסתר כאחד. לא אטה אשורים — עפ"י איוב לא, 7: "אם תטה אשורי מני הדרך". לפי מקור זה יש לקרוא: "לא אטה אשורים", ופירושו — לא אסור בצעדי מן הדרך הישר. אך כאן דרושה תקבולת ל"דלת": "לגמול רע לא אדע", ולכן נראה לי שהקריאה הנכונה היא: "לא אטה אשורים", ופירושו — לא אטה משפט ישרים, לא אקפח ישרים בעיוות הדין. ליפת תואר אמתך וכו' — לטור זה לא מצאתי אלא ביאור דחוק: "יפת תואר" היא הש' כינה, שחכמה עליונה מנחמת ומעודדת אותה בהיותה במצוקה בגלות. מבקרי עד נשפי וכו' — כנראה הכוונה לחכמה בבחינת תורה, שקולה נשמע כל היום בלימודה. תרחק מני חרפה וכו' — שלושת הטורים הבאים אפשר לפרש בנקל בנגלה ובנסתר. ולבב אמון אשכון — ספירת חכמה, "התורה הק' דומה", מאצילה אורה וכוחה ("אשכון") בספירת תפארת, "תורה שבכתב", המכונה "אמון". (והי אחת המשמעויות הקבליות של הכינוי "אמון", בעקבות הביאורים הדרושיים בתחילת בראשית רבה למשלי ח, 30: "ואהיה אצלו אמון"; עיין פרדס רמונים לר' משה קורדובירו, שער כ"ג, שער ערכי הכנויים, ערך "אמון"). בערך בין נה" רים — תפארת עומדת ופועלת בין בינה ויסוד, שהם הנהר העליון והנהר התחתון בעולם הספי" רות. מכיון שבבחינת "תורה שבכתב" נקראת תפארת "אש דת" (עפ"י דברים לג, 3), והיא מכר נה גם "נהר דינור", נאמר עליה "בוער בין נה" רים" (עיין פרדס רמונים לרמ"ק, שם, ערכים "אור" ו"נהר"). תאמר יום וכו' — ביום הגאולה תשרור חכמת-תורה בישראל. בין "הוא" ל"זה" אות מטושטשת, והיא בוודאי מחוקה כי אין לה מקום לפי המשקל. אחול על ראש חתן וכו' — הכוונה ל"חתן בראשית" בחג שמחת תורה, המ' עוטר ב"ראשון ראש אמרים", היינו ב"בראשית" שהיא המלה הראשונה בתורה. בקרש תחזה וכו' — עפ"י תהלים סג, 3. "קודש" הוא כינוי קבוע לס' פירת חכמה, ו"כתרו" מציין ספירת כתר שמעליה. לועז שפי לוז לו — המלה "שפי" אינה המעטה ("לוט") הלוועזי-האיטלקי לשם-החידה. אך הין חבירים — צ"ל פרן. פירושו: אולם אם מחברים "פרן" ל"שפי" מקבלים את פשר החידה באיטל' קית: "פרנשפי" — principi. "ראשית" באיטלקית היא principio, אבל התעתיק "פרנשפי" הולם את מבטא המלה בניב איטלקי-יהודי בזמנו ובסביבתו

"צורת החידה" הכוונה לספירת חכמה, שאינה נת- פסת בהשגה אנושית, אבל בטורי שירי-החידה משמעה מתחלף בפנים שונות: המלה "ראשית" או "בראשית"; חכמה כפשוטה; תורה; ספירת חכמה; ספירת מלכות — השכינה, המכונה "חכמה תחתונה". כי אם ראשי פפריים — "בראשית" בראש ספרי התנ"ך. מאב לשמני סוף וכו' — נראה לי, שהרמזים בטור זה הם קבליים. כהשערה מסופקת אני מציע ביאור זה: הספירות מחכמה, שהיא בבחינת אב ("אבא"), עד מלכות, חכמה תחתונה, שהיא הספירה השמינית למטה מחכמה (מבינה עד מלכות) והיא האחרונה במערכה ("שמיני סוף"), מהוות תשעה מעשרה מאמרות ("רובי טוב אמרים") שהם גברא העולם. בתורת הקבלה מצוי זיהוי עשרה מאמרות ועשר ספירות, ומלכות גמ' נית כספירה שמינית למטה מבינה. לענין זה עיין י. תשבי, משנת הזוהר, כרך ב, עמ' תקכה-תקכו, בבירור סוד "שמיני עצרת". שירי-חידה זה בוודאי נועד לקריאה בחוג של יודע"חן, בני החבורה, ולכן מבחינה עניינית איני רואה קושי בפשר שהצעתי. אך אין דעתי נוחה מקריאת המלה "רובי", כי לפי המבנה של שאר הטורים צריך לקרוא "רובי", וקריאה זו אינה הולמת את ביאורי המשוער. עזו לו וכו' — איני יודע מה טעם הוחלף גוף ראשון בגוף שלישי בטור זה. ואולי השינוי הוא פליטת קולמוס וצ"ל: "לי... חילי", לעניינו של הטור; בכמה מקראות מצורפת חכמה לעזו ולגבורה וחכם נקרא "גבר". הנה ציונים אחדים: משלי ח, 14; כד, 5; איוב יב, 13; לד, 34; קהלת ט, 16. הן כובע ישע וכו' — עפ"י ישעיה נט, 17: "וכובע ישועה בראשו". כאן "כובע ישע" מציין ספירת כתר שמעל לספירת חכמה, בהתאם לאחת המשמעויות של "כובע ישועה" בלשון הסימבוליקה הקבלית. על ראשי — הוד פאריים — כך החלוקה ל"דלת" ו"סוגר" בכתב-היד בטור זה, אבל לפי המשקל החלוקה הנכונה היא: על — ראשי הוד פאריים. ולפני שם אשפים וכו' — אולי הכוונה ל"ברא אלהים" ("יוצר מאורים"), סמוך ל"בראשית" בתורה. ואולי הנושא הוא ספירת חכמה, מקור שבע "ספירות הבנין", מחסד עד מל' כות, שהם הכוחות הפועלים במעשה בראשית. תקו ירי וכו' — אוסיף כאן על הציונים לטור "עזו לו": משלי כא, 22; כד, 6; קהלת ז, 19. צרים — חסר שזא נע לצורך היתד שבמשקל, וכנראה צ"ל: וצרים. יתחלף כזי וכו' — מבחינה סגנונית עפ"י ישעיה מ, 31 ועפ"י תהלים קג, 5: "תתחדש כנשר נעורייכי". מבחינת תוכנו הולם טור זה את השכי" נה, חכמה תחתונה, הגתונה בתהליכים של ירידה ועלייה, חולשה והתחזקות. ביתר דיוק הוא מתאים למטטרון, מלאך השכינה, שלפי הזוהר "הוא מת" חדש כנשר נעורים וחוזר להיות נער". עיין י.

של רמח"ל. (קיבלתי אישור להנחתי זו מפי מומחה לפילולוגיה איטלקית-יהודית). בהעתקת המלה "פרן" מן הטיטא נכתב בפליטת-קולמוס "הרן", כנראה מפני שהכותב נגרר בהיסח-הדעת אחרי "לוט" שב"דלת", שהוא גם שם בנו של "הרן". תפתח וכו' — פתח את השיר ואמור לשם-החידה שיצא ממסגרתו, מאחר שנתגלתה זהותו. השווה פתרון ה"לועז" בשיר-חידה אחר ב"ספר השירים", עמ' מה. תקשר לו קשרים — צרף אליו חבריו הק' שורים עמו. עד עמק רע וכו' — עפ"י ספר יצירה פ"א, ה: "עשר ספירות בלי מה, מדתן עשר שאין להן סוף, עומק ראשית ועומק אחרית, עומק טוב ועומק רע" וכו'. הפער המספרי ("פתחי שערים")

בין "ראשית", שם-החידה, לבין "רע", הוא כמנין "רבת לי" — 642. "ראשית" עם הכולל, כלומר בחישוב המלה עצמה כמספר אחד נוסף, היא בגימטריא 912, ולכן ההפרש בינה לבין "רע" (270) הוא 642. קרית מועד וכו' — עפ"י ישעיה לג, 20. חתן את כלתו וכו' — מסתבר שגם שיר-חידה זה נכתב לחתונה והחתן היה אחד מבני חבורתו של רמח"ל, כלומר: בנגלה הכוונה לחתן וכלה כפשוטם. אך לפי תוכנו ומגמתו של השיר המשמעות העיקרית בטור-סיום זה היא על דרך הסוד: יחוד גמור ומתמיד של הקב"ה והשכינה בשמחה בעת הגאולה.